ДІАГНОСТИКА ЕМОЦІЙНО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА ЯК ОСНОВА ЙОГО ТВОРЧОГО РОЗВИТКУ

Наталія Басюк, кандидат педагогічних наук, доцент,
Житомирський державний університет імені Івана Франка (Україна)

DIAGNOSTICS OF THE EMOTIONAL-INTELLECTUAL POTENTIAL OF A FUTURE TEACHER AS THE BASIS OF HIS CREATIVE DEVELOPMENT

Nataliya Basiuk, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Ivan Franko Zhytomyr State University (Ukraine)

Анотація. *У статті представлений діагностичний інструментарій, спрямований на дослідження рівня розвитку емоційного інтелекту майбутніх учителів дошкільної та початкової освіти. Обґрунтовано, що дослідження емоційно-інтелектуального потенціалу особистості майбутнього фахівця є базовою основою для визначення шляхів його творчого розвитку і саморозвитку.*

Ключові слова: *емоційний інтелект; діагностичні методики; майбутні педагоги, дошкільна освіта; початкова освіта.*

Abstract. *The article presents an analysis of diagnostic tools aimed at studying the level of development of emotional intelligence of future teachers of preschool and primary education. It is substantiated that the study of the emotional and intellectual potential of the personality of a future*

specialist is the basic basis for determining the ways of his creative development and self-development.

Keywords: *emotional intelligence; diagnostic methods; future teachers, preschool education; primary education.*

У нинішніх умовах освітніх втрат проблема розвитку емоційного інтелекту майбутніх педагогів закладу дошкільної освіти та початкової школи як базова основа формування їх творчої особистості набуває особливого значення. В цьому плані важливу роль відіграє діагностика. Вона допомагає дослідити вихідний рівень сформованості емоційного інтелекту та кожного з його структурних компонентів, передбачити й попередити потенційні майбутні професійно-особистісні зміни, спрогнозувати напрями й перспективи оптимізації процесу емоційно-інтелектуального розвитку майбутніх фахівців під час їх навчання в університеті і скоригувати їх задля отримання бажаного результату. Відтак, у межах нашого дослідження розглядаємо діагностику як необхідну й обов'язкову ланку, що підвищує якість освітньо-професійної емоційно-інтелектуальної підготовки як важливого елемента системи формування творчого педагога.

У науково-педагогічних джерелах знаходимо різне трактування поняття «педагогічна діагностика». Так, вітчизняний науковець І. Підласий трактує його як «систему технологій, засобів, процедур, методик та методів висвітлення обставин, умов та факторів функціонування педагогічних об'єктів, перебігу педагогічних процесів, встановлення їх ефективності та наслідків у зв'язку із заходами, що передбачаються або здійснюються» [2]. Дослідник Є. Токарь визначає дане поняття як процес «отримання й аналізу інформації про стан розвиток та умови протікання навчального процесу, його результати, виявлення його досягнень та недоліків, факторів, що впливають на його ефективність та продуктивність» [4]. Дослідниця Т. Плохута виокремлює чотири основні завдання, на які спрямовується педагогічна діагностика: 1) виявлення рівня знань, умінь, навичок, способів діяльності студентів; 2) аналіз умов протікання освітнього процесу та їх вплив на рівень навченості студентів; корекція та подолання помилок і труднощів; 4) прогнозування подальшого розвитку особистості студента і процесу навчання [3]. З наведених визначень стає зрозумілим, що діагностичні засоби повинні мати наукову теоретичну основу, а здійснення діагностичної процедури – розробки методики діагностування та підбору адекватного діагностичного інструментарію для комплексного вивчення й оцінювання рівня розвитку досліджуваної якості. Окрім того, діагностичні методики повинні співвідноситися зі структурними компонентами, критеріями та показниками обраного предмету дослідження. У нашому випадку це дозволить забезпечити цілісний підхід до виявлення та оцінки розвитку емоційного інтелекту майбутніх педагогів.

Оскільки в психолого-педагогічній науці немає єдиного розуміння емоційного інтелекту майбутнього педагога, зокрема вчителя початкової школи, то й відсутній єдиний погляд на те, як його вимірювати. Головною трудністю у вимірюванні емоційного інтелекту особистості В. Зарицька [1] вважає відсутність діагностичних методик, за результатами яких можна було б отримати повну картину рівня розвитку означеної здатності. Наразі в психолого-педагогічній науці наявна велика чисельність різнопланових діагностичних методик, які можна використовувати для оцінювання окремих показників емоційного інтелекту майбутнього вчителя початкової школи. Тому вивчення навіть одного компонента емоційного інтелекту передбачає використання значної кількості діагностичних методик, що дозволить більш повніше дослідити рівень його розвитку. Окрім того, вітчизняна база педагогічної діагностики характеризується незначною кількістю стандартизованих діагностичних методик, що потребує залучення зарубіжних діагностичних інструментів та їх адаптації до українського контексту й до відповідної вікової категорії. Відтак, уваги потребує розгляд структурних компонентів емоційного інтелекту майбутніх учителів початкової школи та визначення їх критеріїв і показників, які стануть підґрунтям для точного визначення рівнів його розвитку в студентів у процесі професійної підготовки, а також

аналіз відомих методик дослідження цього феномену.

У змісті емоційного інтелекту майбутніх учителів початкової школи нами виокремлено п'ять структурних компонентів: ціннісно-мотиваційний, когнітивно-рефлексивний, емоційно-регулятивний, перцептивно-емпатійний і поведінково-діяльнісний. Кожен з компонентів характеризується низкою показників:

- *ціннісно-мотиваційний компонент* (мотиваційний критерій) – наявність ціннісних орієнтацій; розуміння цінності емоцій та емоційного інтелекту в професійно-педагогічній діяльності; наявність мотивації до оволодіння професією вчителя початкової школи; вмотивованість до емоційно-інтелектуального розвитку і самовдосконалення; здатність управляти внутрішньою мотивацією і мобілізувати себе на досягнення бажаної мети; гуманістична спрямованість на спілкування і взаємодію;
- *когнітивно-рефлексивний* компонент (когнітивний критерій) – знання про сутність емоційного інтелекту та його складові, способи вираження емоцій, емоційну мову тіла; розуміння власних емоцій; наявність емоційного словника; обізнаність щодо технік і методів розвитку емоційного інтелекту;
- *емоційно-регулятивний (регулятивний критерій)* – здатність свідомо регулювати власні емоції в стандартних і критичних ситуаціях; самоконтроль емоцій, думок, дій, експресії; гнучкість емоційної реакції і поведінки відповідно до професійно-педагогічної ситуації; здатність налаштовуватись на потрібні емоції, моделювати їх прояви у ситуації спілкування; використання стратегій позитивного мислення;
- *перцептивно-емпатійний (емпатійний критерій)* – уважність і чутливість до емоційного стану іншої людини; визначення емоцій учасників освітнього процесу за зовнішніми експресивними ознаками; здатність до співчуття й емпатії; управління емоціями іншого;
- *поведінково-діяльнісний* (поведінковий критерій) – сформованість умінь і навичок емоційної регуляції і саморегуляції, інтелектуальних, перцептивних, емпатійних, експресивних, соціально-комунікативних умінь і навичок.

Вибір діагностичного інструментарію здійснюється відповідно до визначених структурних компонентів емоційного інтелекту майбутніх учителів початкової школи, критеріїв та показників.

Серед діагностичних опитувальників, спрямованих на цілісне вивчення емоційного інтелекту особистості, найширшого використання набули тест емоційного інтелекту Н. Холла (Тест EQ) та методика дослідження рівня розвитку емоційного інтелекту В. Зарицької.

Тест емоційного інтелекту Н. Холла (Тест EQ) складається з 30-ти запитань, які розподілено за п'ятьма шкалами: 1) емоційна обізнаність; 2) управління своїми емоціями; 3) самомотивація; 4) емпатія; 5) розуміння емоцій інших людей. Кожна шкала дозволяє дослідити певний аспект емоційного інтелекту особистості. Так, шкала «Емоційна обізнаність» дає можливість з'ясувати, наскільки респондент обізнаний зі своїм внутрішнім емоційним станом, наскільки він розуміє й усвідомлює власні емоції. Шкала «Управління своїми емоціями» оцінює здатність до емоційного самоконтролю й регуляції власних емоцій. Шкала «Самомотивація» визначає здатність управляти своєю поведінкою через керування емоціями, орієнтованість на успіх і досягнення поставлених завдань. Відповіді респондентів за шкалою «Емпатія» допомагають визначити рівень їхньої здатності зрозуміти думки та наміри іншої людини, емоційний стан іншого за мімікою, жестами, рухами, мовою, з'ясувати, наскільки особистість здатна співпереживати оточуючим і готова надати їм підтримку. Шкала «Розпізнавання емоцій інших людей» оцінює здатність до розуміння емоцій інших людей та емоційного впливу на них. На кожне запитання передбачено шість варіантів відповідей: «повністю не погоджуюсь», «в основному не погоджуюсь», «частково не погоджуюсь», «частково погоджуюсь», «в основному погоджуюсь», «повністю погоджуюсь». За результатами методики визначається рівень розвитку парціального (покомпонентного) та інтегративного (загального) емоційного інтелекту за ступенями: високий, середній, низький.

Методика дослідження рівня розвитку емоційного інтелекту, розроблена українською вченою В. Зарицькою, складається із 76-ти суджень, які відповідають чотирьом шкалам: розуміння особистістю власних емоцій; самоконтроль і саморегуляція емоцій; розуміння особистістю емоцій інших; здатність використовувати емоції у діяльності та спілкуванні. Відповідаючи на запитання тесту, респондент обирає один з чотирьох варіантів відповідей, що відповідає його внутрішній позиції: «так», «часто», «інколи», «ніколи». Як і в попередньому тесті Н. Холла, за результатами діагностування визначається рівень сформованості окремих складників емоційного інтелекту за кожною шкалою, так і визначається загальний рівень розвитку емоційного інтелекту: високий, середній, достатній, низький.

З метою визначення рівнів розвитку структурних компонентів емоційного інтелекту майбутніх учителів початкових класів ми обрали діагностичні методики, спрямовані на оцінювання їх показників. Так, для виявлення рівня розвитку *ціннісно-мотиваційного компоненту* було обрано: методику «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча, методику дослідження пріоритетних для майбутніх педагогів ціннісних орієнтацій Н. Максимчук, розроблений нами опитувальний лист на вивчення мотивів вступу до університету та цілей навчання, методику вивчення мотивації професійної діяльності К. Замфіра, методику вивчення професійних мотивів у майбутніх учителів початкових класів С. Єрмакової, Шкалу академічної мотивації Р. Валлеранда, методику «Діагностика мотивації до успіху» Т. Елерса.

Для вивчення розвитку *когнітивно-рефлексивного компоненту* емоційного інтелекту майбутніх учителів початкової школи використано: розроблений нами опитувальний лист на виявлення знань про сутність емоційного інтелекту та емоційних явищ, опитувальник самооцінювання емоційної компетентності І. Матійків, «Шкалу рис мета-настрою» (TMMS) (Дж. Майєр, П. Селовей); методику «Самооцінка рівня онтогенетичної рефлексії» (за Т. Бойко).

Для діагностики *емоційно-регулятивного компоненту* нами використовувались: тест-опитувальник «Дослідження домінуючої емоції особистості», тест-опитувальник на дослідження рівня імпульсивності (адаптовано Н. Атаманчук); опитувальник регуляції емоцій (ERQ) Дж. Гросса; методика «Когнітивна регуляція емоцій». (Н. Гарнефскі, В. Крайг); «Шкала труднощів емоційної регуляції DERS» в адаптації Л. Сак, З. Федотової, тест-опитувальник «Дослідження вольової саморегуляції» (А. Звєрьков, Є. Ейдман в авторській адаптації), методика «Діагностика оцінки самоконтролю у спілкуванні» М. Снайдера, «Опитувальник опанування стресу (COPE Inventory)» (К. Карвер, М. Шейер, Дж. Вейнтрауб); тест «Оптиміст» (за О. Мірошниченко); аркуш рефлексивного самоаналізу.

Діагностування *перцептивно-емпатійного компоненту* здійснювалось за допомогою таких діагностичних методик: тесту на визначення рівня перцептивно-невербальної компетентності (Г. Розен); тесту щодо визначення здібності розрізняти емоції (за С. Гарькавець, Л. Волченко); опитувальника емоційної експресії (за Л. Гринь), тесту щодо вираження та чутливості до невербальних сигналів (за С. Гарькавець, Л. Волченко); методики дослідження емпатії особистості дорослого віку (Л. Журавльова), методики «Емоційна емпатія» (за Л. Гринь).

Вивчення рівня розвитку *поведінково-діяльнісного компоненту* здійснювалось за методикою на визначення показників самопізнання (М. Лешінські, Л. Кеіс), методикою «Шкала емоційного відгуку» (А. Меграбян, Н. Епштейн); опитувальником для діагностики асертивності особистості (Ж. Богдан), тесту К. Томаса «Стиль поведінки в конфліктній ситуації».

Таким чином, розробка структури емоційного інтелекту майбутніх педагогів, критеріїв та показників та правильний підбір діагностичного інструментарію допоможе у визначенні дійсного рівня розвитку досліджуваного феномену.

Список використаних джерел

1. Зарицька В. В. Методика дослідження емоційного інтелекту особистості. *Теорія і*

практика сучасної психології. 2019. № 3. Т. 2. С. 37 – 41.

2. Підласий І. П. Діагностика та експертиза педагогічних проектів : навч. посіб. Київ : «Україна», 1998. 343 с.

3. Плохута Тетяна. Педагогічна діагностика у сучасному дидактичному процесі ВНЗ. *Проблеми підготовки сучасного вчителя* : зб. наук. праць Уманського ДПУ імені Павла Тичини / ред. кол. : Побірченко Н. С. та ін. Умань : ПП Жовтий О. О., 2011. Вип. 4. Ч. 2. С. 22 – 27.

4. Токарь Є. Б. Роль і місце педагогічної діагностики в сучасному освітньому процесі. *Теоретико-методичні проблеми виховання учнівської молоді* : зб. наукових праць / ред. кол. : І. Д. Бех та ін. Кіровоград : ТОВ «Імекс-ЛТД», 2010. Вип. 14. Книга І. С. 486 – 492.